

УДК 42 + 4У

ДОСЛІДЖЕННЯ ІРРЕАЛЬНОГО В МОВОЗНАВСТВІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Нікульшина Т.М.

*Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

У статті подано огляд сучасних лінгвістичних підходів до вивчення ірреального. Зіставлено основні наукові підходи. Визначено головні недоліки та переваги. Окреслено напрямки подальших досліджень.

Ключові слова: *ірреальність, вербалізація, уявний, концепт, дієслово, модальність.*

У просторі можливих світів зконструйований ірреальний світ є опонентом, контрприкладом світу реального. Ірреальне не співвідноситься безпосередньо з матеріальними об'єктами. Воно належить до сфери уявного, навколо якої не вщухають наукові дискусії, що є частковим проявом проблеми співвідношення матеріального та ідеального, буття і небуття.

Актуальність проведеного дослідження зумовлена активною розробкою мовознавцями теорії можливих світів та визначенням місця ірреального. *Метою* нашого дослідження є аналіз сучасних мовознавчих тенденцій у вивченні ірреального. Відповідно до поставленої мети у статті вирішуються наступні *завдання*: виявити й окреслити загальні тенденції у дослідженні ірреального, надати їм характеристику з позиції антропоцентричної орієнтації сучасної наукової парадигми.

В останні роки в рамках антропоцентричної парадигми до кола наукових інтересів мовознавців увійшли дослідження ірреального в різних площинах: з точки зору семантичних особливостей мови [2; 31], вербальної експлікації можливого [32]; підсвідомого [14], в межах профетичної картини світу [13] тощо.

Про значущість зазначеного поняття в житті людини свідчить широкий діапазон мов, на матеріалі яких були проведені дослідження ірреального в мовознавстві – *англійська* [32; 33; 35], *болгарська* [8], *іспанська* [3], *італійська* [34], *німецька* [20]; *осетинська* [6], *російська* [7; 17], *українська* [15; 25]; *французька* [29], *мови Африки* [27] та інші.

Ірреальність може експлікуватися за допомогою різних лексико-граматичних розрядів слів: іменників, прикметників, дієслів. Але оскільки дієслово становить універсальну одиницю вербалізації ірреальності, воно було і є предметом надмірної уваги мовознавців. Було здійснено аналіз ірреальності як граматичної категорії [1; 8; 16; 27]; особлива увага приділялася модальному аспекту [1; 4; 16; 19; 23]; значна кількість дослідників вивчала ірреальність на синтаксичному рівні [4; 20; 23; 24; 34]; було

зроблено спробу дослідити ірреальне в діяхронічному аспекті [4; 22]. Сьогодні набуває поширення опрацювання опозиції *реальне/ірреальне* [6; 12; 27; 30].

У вітчизняному мовознавстві були розглянуті такі аспекти ірреального як потенційність [26], компаративеми з ірреально-порівняльним показником [28], семантико-синтаксична природа поля умовності [25], висловлювання гіпотетичної модальності [9], лінгвокогнітивні особливості [18], семантико-номінативна природа концепту “чорт” [5]; концептосфера БОГ в українській мовній картині світу [15] тощо.

Ґрунтовні дослідження були проведені Інститутом східних мов у співпраці з Проблемною групою з теорії граматики, які знайшли відображення в колективній праці *Ирреалис и ирреальность: исследования по теории грамматики* [10].

Водночас, незважаючи на досить глибоку висвітленість цієї проблеми в граматиці стосовно дієслова, питання щодо експлікації ірреальності іншими частинами мови, як і лінгвокогнітивні особливості, залишаються відкритими для обговорення. Вивчення і аналіз ірреальності з урахуванням останніх надбань антропоцентричного підходу мають лише поодинокі спроби [7; 13; 14; 17; 18].

Вивчення і аналіз категорії ірреальності у зіставному аспекті також мають лише фрагментарну висвітленість у лінгвістичних студіях. Так, М. Б. Будильцева розглядала вираження модальних значень можливості та припущення на матеріалі російської та іспанської мов [3]; Є. А. Григор’єва зіставляла концепти ірреального світу в російській, англійській та чуваській мовах на матеріалі ядерних іменників із архісемою “злий дух” [7]; О. С. Колесник досліджував концепт *МАГІЧНИЙ ОБ’ЄКТ* у британському й українському міфологічних просторах [11]; Т. М. Нікульшина вивчала концепт *SPIRIT/ДУХ* та його вербальну експлікацію на матеріалі англійської та української мов [18], структуру та специфіку номінації лексичних одиниць лексико-семантичного мікрополя “нечисть” [18]; Т. Ю. Передриєнко зіставляла концепти БОГ, ДИЯВОЛ у російській та англійській лінгвокультурах [21]; І. Ф. Рагозіна аналізувала контрфактичне пояснення в ірреально-умовном реченні російської та французької мов [24].

Незважаючи на значні здобутки, не можна стверджувати, що проблему розв’язано повністю. До сьогодні аналіз ірреального, репрезентованого модальними словами і словосполученнями, частками, сполучниками, різними конструкціями тощо, розглянуто на морфологічному й синтаксичному рівнях у граматичному аспекті. Але ми вважаємо, що такий підхід обмежує вивчення семантики ірреального, звужуючи межі його дослідження. Слід відзначити, що ірреальність – це не лише модальність, і її доцільно проаналізувати за рахунок залучення інших мовних засобів і розглянути в різних аспектах.

Категорія ірреальності є невід’ємною частиною процесу пізнання, відбиття й розуміння духовної культури і становить важливий фрагмент картини світу. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених аналізу ірреальності, проблема залишається невирішеною, тому що на кожному етапі наукового пізнання з’являються нові аспекти її розгляду. Зацікавленість мовознавців у виявленні особливостей вербалізації людських уявлень про те, що реально існує лише в нашій свідомості, про нереальний світ, який моделюється на основі нашого сприйняття реально існуючого, визначає один із напрямків сучасних лінгвістичних студій. Ідеї

філософії та логіки сприяють розвитку фундаментальних лінгвістичних розробок проблем, пов'язаних із актуалізацією можливостей уявлення. Сьогодні поняття “конструювання світу” і розв'язання питань, які стосуються сприйняття світу органами чуття та свідомістю, становлять один із найважливіших аспектів лінгвістичних досліджень. Оскільки інтердисциплінарність є однією з найбільш характерних рис сучасної мовознавчої науки, отже, подальше вивчення досліджуваного явища повинно проводитися за умови релевантного застосування до мови вже пізнаного іншими галузями людських знань.

Список літератури

1. Агашина Н. М. Ирреальная модальность в современном русском языке: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Агашина Наталья Михайловна. – Ставрополь, 2003. – 197 с.
2. Бабушкин А. П. “Возможные миры” в семантическом пространстве языка / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 86 с.
3. Будильцева М. Б. Выражение модальных значений возможности и предположительности в русском и испанском языках : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01, 10.02.05 / Будильцева Марина Борисовна. – М., 1984. – 250 с.
4. Ватанабе Кику Модальные значения и референтные отношения в инфинитивных предложениях древнерусского языка: XI-XIV вв. : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Ватанабе Кику. – СПб, 2008. – 246 с.
5. Вільчинська Т. Семантико-номінативна природа концепту “чорт” у мовно-концептуальній картині світу Б. І. Антонича / Т. Вільчинська // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : КДПУ, 2009. – Вип. 81 (3). – С.51-55.
6. Выдрин А. П. О лексико-синтаксических способах выражения реальных и ирреальных значений (на материале осетинского языка) [Электронный ресурс] / А. П. Выдрин. – Режим доступа : http://ossetic-studies.org/biblio/Vydrin_kwy_and_kaed.
7. Григорьева Е. А. Концепты ирреального мира в русском, английском и чувашском языках (на материале ядерных существительных с архисемой “злой дух” и их производных) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.20 / Григорьева Евгения Артуровна. – Казань, 2005. – 236 с.
8. Дамянова Х. Конструкции с отглагольными номинализациями на –не в болгарском языке и их русские соответствия / Х. Дамянова // Болгарская русистика. – 2010. – №1-2. – С.44-52.
9. Драгомирецький О. О. Семантичні типи і структура референції висловлювань гіпотетичної модальності (на матеріалі французької, англійської і української мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / О. О. Драгомирецький. – Одеса, 2005. – 20 с.
10. Ирреалис и ирреальность: исследования по теории грамматики / Под. ред. Ю. А. Ландера, В. А. Плунгяна, А. Ю. Урманчиевой. – М. : Гнозис, 2004. – 482 с.
11. Колесник О. С. Вербалізація концепту *МАГІЧНИЙ ОБ'ЄКТ* у британському й українському міфологічних просторах / О. С. Колесник // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. праць. – Київ : КНЛУ, 2009. – Вип. 9. – С.136-141.
12. Кузнецова А. И. Каким может быть статус эвиденциальности и ирреалиса / А. И. Кузнецова // Ирреалис и ирреальность: исследования по теории грамматики / [под. ред. Ю. А. Ландера, В. А. Плунгяна, А. Ю. Урманчиевой]. – М. : Гнозис, 2004. – С.88-106.
13. Левицкий А. Э. Пророческая картина мира / А. Э. Левицкий // Функциональная лингвистика : сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. Н. Рудяков. – 2010. – № 1. – Т.2. – С.21-23.
14. Левицький А. Е. СОН та МРІЯ як номінації квазіреальності у східнослов'янських і західногерманських лінгвокультурах / А. Е. Левицький // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 26. – Ч. 3. – С.410-416.

15. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / П. В. Мацьків. – 2008. – 36 с.
16. Муковозова Н. И. Модальная семантика инфинитивных конструкций : дисс. кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 / Муковозова Наталья Ивановна. – М., 2004. – 190 с.
17. Названова И. А. Концепт "ирреальность" в семантическом пространстве русского языка : дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.01 / Названова Ирина Александровна. – Таганрог, 2006. – 160 с.
18. Нікульшина Т. М. Ирреальний світ англійською та українською мовами : [монографія] / Тетяна Миколаївна Нікульшина. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. – 186 с.
19. Офицерова Е. А. Выражение модальных значений возможности и необходимости в русской детской речи : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Е. А. Офицерова. – СПб, 2005. – 24 с.
20. Панчишина Т. А. Ирреальне бажання як філософсько-психологічна категорія / Т. А. Панчишина // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип.9. – С.254-263.
21. Передриенко Т. Ю. Концепты "Бог" и "Дьявол" в русской и английской лингвокультурах: на материале паремий и афоризмов : дис.... кандидата филол. наук : 10.02.20 / Передриенко Татьяна Юрьевна. – Челябинск, 2006. – 197 с.
22. Поліна Г. В. Мовна об'єктивізація концепту БОГ в англійському дискурсі XIV-XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Г. В. Поліна. – Харків, 2005. – 21 с.
23. Рагозина Е. В. О составе модальных значений и особенностях их реализации в вопросительных предложениях / Е. В. Рагозина // Вестник ВолГУ. – Серия 2. – 2008. – № 1 (7). – С.32-36.
24. Рагозина И. Ф. Контрфактическое объяснение в ирреально-условном предложении (на материале русского и французского языков) / И. Ф. Рагозина // Вопросы языкознания. – 2010. – №1. – С.46-60.
25. Руденко Н. П. Семантико-синтаксична природа поля умовності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. П. Руденко. – К., 2002. – 20 с.
26. Сікорська О. О. Функціонально-семантична категорія потенційності в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. О. Сікорська. – Одеса, 2007. – 23 с.
27. Урманчиева А. Ю. Выражение реальности/ирреальности ситуации в глагольных системах языков Африки : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.20 / Урманчиева Анна Юрьевна. – М., 2004. – 272 с.
28. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
29. Якубов Ж. А. Способы выражения значения ирреальности в современном французском языке: (на уровне простого предложения) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.05 "Романские языки" / Ж. А. Якубов. – М., 1991. – 18 с.
30. Elliot J. R. Realis and Irrealis: Forms and Concepts of the Grammaticalization of Reality / Elliot J. R. // Linguistic Typology. – 2000. – № 4. – P.55-90.
31. Hintikka J., Hintikka M. B. Are There Nonexistent Objects? Why not? But Where Are They? / Jaakko Hintikka, Merrill B. Hintikka // J. Hintikka, M. B. Hintikka The logic of epistemology and the epistemology of the logic: selected essays. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1989. – P.37-44.
32. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar: Descriptive Application / R. W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1999. – 628 p.
33. Lycan W. G. Real Conditionals / William G. Lycan. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 240 p.
34. Pietrandrea P. The conceptual structure of irreality. A focus on non-exclusion-of-factuality as a conceptual and a linguistic category [Електронний ресурс] / P. Pietrandrea. – Режим доступу : <http://www.pietrand@uniroma3.it>.
35. Radden G. Cognitive English grammar / G. Radden, R. Dirven. – John Benjamins Publishing Company, 2007. – 374 p.

Никольшина Т.Н. Исследование ирреального в языкознании: современные тенденции // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.447-451.

В статье проводится обзор существующих в современной лингвистике подходов к изучению ирреального. Сопоставляются основные научные подходы и выполняется их критический анализ. Определяются перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: *ирреальность, вербализация, вымышленный, концепт, модальность.*

Nikulshina T. M. Irreality in Linguistics: Modern Tendencies // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.447-451.

The article reviews current linguistic approaches to investigating irreality. The major ones are suggested and analyzed. The advantages and disadvantages of presented approaches are reflected. The perspectives of further studies are outlined.

Key words: *irreality, verbalization, imaginary, concept, verb, modality.*

Поступила до редакції 20.04.2011 р.